

Jogok, jogosultságok, emberi jogok. A jogosultságfogalom és az emberi jogok igazolásának lehetséges kapcsolódási pontjairól

SZERLETICS ANTAL

1. BEVEZETÉS

Takács Péter találó megállapítása szerint „[...] valójában minden jog emberi – legalábbis abban az értelemben, hogy emberek alkották vagy ismerték el, emberek alkalmazzák, követik vagy sértik meg.”¹ Az ünnepezt ugyanakkor rámutat, hogy az emberi jogok elnevezése csak látszólag tautologikus jellegű, és akkor járunk el helyesen, ha az „emberi” jelzőt a jogosultságok egy sajátos csoportját kijelölő megnevezésként fogjuk fel.² Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy ezt az iránymutatást alapul véve feltárjam a jogosultságok és az emberi jogok közötti kapcsolat jellegét, különös tekintettel arra a kérdésre, hogy a jogosultság fogalmi meghatározása milyen kapcsolatban lehet az emberi jogok igazolására tett elméleti, elsősorban morálfilozófiai indíttatású próbálkozásokkal. A vállalkozást legalább két, részben összefüggő tényező nehezíti: egyrészt az, hogy sem a jogosultságok, sem az emberi jogok meghatározásával kapcsolatban nincs egységes tudományos álláspont, másrészt pedig az, hogy mindkét kategória sokféle, egymástól gyakran jelentősen eltérő jelenséget foglal magába. A két fogalom pontos ismeretének hiányában félok, hogy a fogalmak közötti viszonyt leíró állításaink óhatatlanul tévesek vagy leegyszerűsítők lesznek. Ennek ellenére tanulmányom célkitűzése az, hogy egyfajta „tapogatózó”, a korábbi tudományos eredményeket figyelembe vevő fogalmi vizsgálódás révén, elsősorban a hofveldi joghelyzattan és a jogosultságok funkciójára vonatkozó akarat- és érdekelméletek segítségével vázoljam a jogosultságok legfontosabb jellegzetességeit, majd ezt követően demonstráljam, hogy az emberi jogok – a jogosultságok egyik kategóriájaként – leírhatók a hofveldi jogi pozíciók és az akarat- és érdekelméletek által meghatározott funkciók segítségével. Ezt követően annak

¹ Takács Péter: Emberi jogok, in Szabó Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*, Miskolc: Bíbor 1998. 213.

² Uo.

a látszólag plauzibilis feltételezésnek a részletesebb vizsgálatával foglalkozom, hogy az emberi jogokat igazoló naturalista elméletek egyes változatai az érdekelméletekkel, más változatai az akaratelméletekkel állíthatók párhuzamba.

2. A JOGOSULTSÁG FOGALMA

2.1. A hohfeldi joghelyzetek

A jogosultságok fogalmi elemzésekor az analitikus jogelmélet képviselőjének, Wesley Hohfeldnek mai napig meghatározó felosztásából érdemes kiindulni.³ Hohfeld az élő jogi nyelvet vizsgálva a jogosultság (*right*) kifejezés négy különféle használatát különböztette meg: a szűkebb értelemben vett jogosultság (*right*, ami a későbbi szakirodalomban legtöbbször – Hohfeld javaslatával összhangban – az igényjog, vagyis a *claim-right* elnevezést viseli), a szabadság (*privilege vagy liberty*), a felhatalmazottság vagy hatalom (*power*) és a mentesség (*immunity*) kategóriáit.⁴ Ezek a jogi fogalmak (ún. jogi pozíciók vagy joghelyzetek) korrelatív viszonyban állnak négy másik alapvető jogi fogalommal, sorrendben a kötelezettség (*duty*), a joghiány (*no-right*), a beavatkozásnak kitettség (*liability*) és a beavatkozásképtelenség (*disability*) fogalmaival. A korrelatív viszonyban álló joghelyzetek eltérő jogalanyokra vonatkoznak: korrelatív viszony esetén *a* személy joghelyzete *b* személy joghelyzetét „implikálja”.⁵ Példának okáért, *a* személy igényjogával szemben mindig *b* személy(ek) kötelezettsége áll, vagyis az igényjog egy olyan jogi pozíciót jelent, ami mindig egy vagy több másik személyt terhelő kötelezettség kiszabásával jön létre.⁶ A korrelatív kapcsolatok Hohfeld szerint a jogosultság kifejezés négy jelentésváltozatának elhatárolásában is segítségünkre vannak, például a jogosultság igényjog értelemben történő használatát úgy tudjuk megkülönböztetni a szabadság értelmében való használatától, hogy az igényjog „feltételez” egy korrelatív kötelezettséget, míg a szabadság korrelatívuma a joghiány, vagyis azzal „szemben” nem áll egy másik személy kötelezettsége.⁷ A korrelativitás mellett Hohfeld ellentétes viszonyokat (*jural opposites*) is kimutat a nyolc joghely-

³ Wesley Newcomb Hohfeld: Alapvető jogi fogalmak a bírói érvelésben, ford. Szabó Miklós, in Szabó Miklós, Varga Csaba (szerk.): *Jog és nyelv*, Budapest: Osiris 2000.

⁴ A terminológiával kapcsolatban lásd Szabó Miklós fordítói megjegyzését Hohfeld tanulmányához. Hohfeld: Alapvető jogi fogalmak. 59. Vö. Szabó Miklós: A „jogosultság” logikai státusáról, in Ficsor Krisztina, Győrfi Tamás és Szabó Miklós (szerk.): *Jogosultságok – Elmélet és gyakorlat. A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2008. december 5-én és 6-án rendezett konferencia anyaga*, Miskolc: Bíbor 2009. 39. Jelen esetben a hatalmat és a felhatalmazottságot szinonimaként használom.

⁵ Szabó Miklós: A „jogosultság” logikai státusáról. 42.

⁶ Matthew H. Kramer: Rights Without Trimmings, in Matthew H. Kramer, N. E. Simmonds és Hillel Steiner: *A Debate Over Rights. Philosophical Enquiries*, Oxford: Oxford University Press 1998. 9.

⁷ Hohfeld: Alapvető jogi fogalmak. 74.

zet között. Az igényjog ellentétes fogalma a joghiány, a szabadságé a kötelezettség, a hatalomé a beavatkozásképtelenség, a mentességé pedig a beavatkozásnak kitettség.⁸ Ezek az ellentétes joghelyzetek mindig azonos jogalanyra vonatkoznak és egymás logikai negációinak tekinthetők: ha például *a* személynek egy kölcsön-szerződés következtében igényjoga van arra, hogy *b* személy neki 10 dollárt fizessen, akkor *a* személynek nincs joghiánya ebben a tekintetben, *b* személynek pedig, akinek kötelezettsége van a 10 dollár megfizetésére, nincs szabadságában nem megfizetni az adósságát.⁹ Ez az ellentétes viszony kontradiktórus jellegű, vagyis az ellentétes joghelyzetek nem állhatnak fenn egyszerre, nem lehetnek egyszerre sem igazak, sem hamisak.¹⁰ Hohfeld nyomán a korrelatív és az ellentétes viszonyok mellett egy harmadik viszonytípus, a jogi ellentmondás (*jural contradictories*) is kimutatásra került a későbbiekben.¹¹ Ebben az esetben *a* személy joghelyzete az ezzel a joghelyzettel ellentmondásban álló joghelyzet hiányát „implikálja” *b* személy vonatkozásában.¹² Ilyen ellentétes kapcsolat fedezhető fel *a* személy igényjoga és *b* szabadsága, *a* kötelezettsége és *b* joghiánya, *a* hatalma és *b* mentessége, illetve *a* beavatkozásnak kitettsége és *b* beavatkozásképtelensége között. Előző példánkkal élve, ha *a*-nak igényjoga van arra, hogy *b* 10 dollárt fizessen neki, akkor *b*-nek nincs szabadsága nem megfizetni a kért összeget.

Az előző bekezdésben vizsgált nyolc jogi fogalom két csoportba rendezhető és két ún. logikai négyzetben ábrázolható a közöttük meglévő korrelatív és ellentétes viszonyok szerint. Az igényjog, kötelezettség, szabadság és joghiány pozíciói ún. elsőrendű, míg a hatalom, mentesség, beavatkozásnak kitettség és beavatkozásképtelenség ún. másodrendű viszonyokat alkotnak. A két csoport között Kramer szerint az a fő különbség, hogy az elsőrendű viszonyok (némelyike) közvetlenül emberi magatartásokra vonatkozik, a másodrendű viszonyok viszont csak közvetetten vonatkoznak emberi magatartásokra.¹³ A másodrendű jogi pozíciók olyan jogcímre irányuló jogcímek („meta-jogcímek”), amelyek az elsőrendű vagy másodrendű jogi helyzetek megváltoztatására adnak lehetőséget. A hatalom nem más, mint az arra való jogi képesség, hogy valaki, saját maga vagy más személy vonatkozásában változást idézzen elő a jogok és kötelezettségek rendszerében,¹⁴ egészen pontosan igényjogot, kötelezettséget, szabadságot, vagy másodrendű jogi pozíciókat, vagyis hatalmat, mentességet, beavatkozásnak kitettséget vagy beavatkozásképtelenséget

⁸ Uo. 71.

⁹ Suri Ratnapala: *Jurisprudence*, Cambridge: Cambridge University Press 2009. 302.

¹⁰ Takács Péter: *John Austin és a klasszikus analitikus iskola jogelmélete*, Budapest: ELTE ÁJK (Sisyphus. Állam- és jogbölcseleti előadások) (Bibliotheca Iuridica. Publ. Cathedrarum 41) 2010. 75.

¹¹ A jogi ellentmondások megkülönböztetése Glanville Williams nevéhez kapcsolódik. A *jural contradictories* elnevezés annyiban félrevezető, hogy itt valójában nem kontradiktórus ellentétről van szó a két joghelyzet között. Vö. Ratnapala: *Jurisprudence*. 302.

¹² Szabó: A „jogosultság” logikai státusáról. 43.

¹³ Kramer: Rights Without Trimmings. 20. Vö. Szabó: A „jogosultság” logikai státusáról. 43.

¹⁴ Takács: John Austin és a klasszikus analitikus iskola jogelmélete. 58.

hozzon létre vagy szüntessen meg.¹⁵ Egy dolog tulajdonosának például „jogában”, azaz hatalmában áll végrendelkezni saját tulajdona felett, és ezzel igényjogokat, például tulajdonjogot keletkeztethet a leendő örökösök vonatkozásában; egy bírónak adott esetben hatalmában áll letöltendő börtönbüntetésre ítélnie egy bűncselekmény vádlottját, ezzel korlátozva az elítélt mozgáshoz való szabadságát.¹⁶ A másodrendű jogi pozíciók viszonyai Hohfeld megfigyelése szerint párhuzamba állíthatók az elsőrendű jogi pozíciók között meglévő kapcsolatokkal: a hatalom például ugyanúgy viszonyul a mentességhez, mint az igényjog a szabadsághoz.¹⁷ Ráadásul úgy tűnik – bár ezt explicit módon Hohfeld nem fejtette ki –, hogy a másodrendű jogi pozíciók „redukálhatók” az elsőrendű pozíciókra, mert a másodrendű jogi pozíciók az elsőrendű pozíciók speciális eseteiként értelmezhetők. A hatalom például nem más, mint mások „jogi viszonyának alakítására irányuló lehetőség” (szabadság),¹⁸ míg a mentesség az arra vonatkozó igény, hogy mások ne támasszanak kötelezettséget a mentességet élvező személlyel szemben, vagy ne ruházzák fel szabadsággal a mentességet élvező személyt.¹⁹

Az előbbieken vázlatosan összefoglalt hohfeldi elmélet az elmúlt több mint száz év alatt hatalmas mennyiségű másodlagos szakirodalmat generált. Hohfeld „kommentátorainak” munkásságából két olyan kérdést emelnék ki, amelyek vizsgálata nélkülözhetetlennek tűnik a hohfeldi rendszer teljes megértéséhez. Az egyik a korrelativitás kérdése, vagyis a korrelatív viszony pontos jelentése a különféle joghelyzetek, különösen az igényjog és a kötelezettség között. Hohfeld szerint igényjog és kötelezettség kölcsönösen feltételezi egymást (*mutual entailment*):²⁰ igényjogról nem lehet beszélni korrelatív kötelezettség nélkül, ahogy kötelezettségről sem lehet beszélni igényjog hiányában. Azok, akik megkísérlik kétségbe vonni ezt a szoros korrelatív viszonyt, rendszerint olyan ellenpéldákat vonultatnak fel, amelyek esetében látszólag egy kötelezettséggel szemben nem találunk igényjogot, vagy fordítva. Idetartoznak például az egyén saját magával szembeni kötelezettségei, a közösséggel szembeni „közkötelezettségek” (*public duties*), illetve az olyan egyéb kötelezettségek, amelyeknek látszólag egyáltalán nincs közvetlen jogosítottja, mint az állatkínzástól vagy a környezetszennyezéstől való tartózkodás kötelezettsége.²¹ Az ellenpéldák érvényessége kétségbevonható annak demonstrálásával, hogy valójában ezekben az esetekben is lehet igényjogokat és

¹⁵ Rowan Cruft: Rights: Beyond Interest Theory and Will Theory?, *Law and Philosophy*, 23 (2004) 4. 350.

¹⁶ Takács: *John Austin és a klasszikus analitikus iskola jogelmélete*. 58. Ratnapala: *Jurisprudence*. 306–307.

¹⁷ Hohfeld: Alapvető jogi fogalmak. 93.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Ratnapala: *Jurisprudence*. 310–311.

²⁰ Kramer: Rights Without Trimmings. 24.

²¹ Heidi M. Hurd, Michael S. Moore: The Hohfeldian Analysis of Rights, *The American Journal of Jurisprudence* 63 (2018) 2. 318–319. Ratnapala: *Jurisprudence*. 311–312.

igényjogosítottakat találni.²² Ráadásul, ahogy arra Kramer rámutat, Hohfeld definíciója stipulatív jellegű: az igényjog és kötelezettség korrelativitásának axiómáját nem empirikus korrelációk megfigyelésének absztrahálásával állította fel, hanem a korrelativitás *által* határozza meg az igényjog és a kötelezettség fogalmait. Hohfeld rendszerében egy igényjoghoz mindig kötelezettség tartozik – ennek a stipulatív definíciónak az érvényességére nincs hatással különböző empirikus ellenpéldák felsorakoztatása.²³ Hartnál is megjelenik az igényjog nélküli erkölcsi kötelezettség gondolata. Az erkölcsi kódexek kötelezettségeket írnak elő, de Hart szerint igényjogokat nem feltétlenül keletkeztetnek. A Tízparancsolat például vallási és morális kötelezettségek egész sorát fogalmazza meg, de ezekkel a kötelezettségekkel szemben nem szokás más személy korrelatív jogosultságairól beszélni.²⁴ A kötelezettség logikailag és történetileg is megelőzi a jogosultság fogalmát, amit Hart szerint jól példáz az a tény, hogy a görög szerzőknél, így Platónnál vagy Arisztotelésznél nem találkozunk a mai értelemben vett jogosultságfogalom használatával.²⁵

A másik, szakirodalmi példák alapján viszonylag gyorsan szembeötlő kérdés a szabadság fogalmának jogi jellegéhez kapcsolódik. A szabadság, ahogy korábban már láttuk, mások részéről joghiányt feltételez, ami kétféleképpen valósulhat meg.²⁶ (1) Az első esetben a szabadság a szabályozás hiányából ered, amennyiben minden olyan magatartást megengedettnek tekintünk, ami nincs a jog vagy az erkölcs által szabályozva. Ide tartozik például az a szituáció, amikor két ember az utcán sétálva meglát egy gazdátlan bankjegyet a földön: mindkettőjüknek „jogában” (szabadságában) áll felvenni a bankót a földről, ami azonban nem igényjogot jelent, mivel másoknak, így a másik félnek sincs kötelezettsége arra nézve, hogy tartózkodjon a bankjegy felvételétől.²⁷ Hasonló példa lehet a gazdasági verseny szabadsága: egy piaci szereplőnek szabadságában áll – a vonatkozó versenyjogi és egyéb szabályok betartása mellett – mindent megtenni saját nyereségének növelése és versenytársainak piacról való kiszorítása érdekében.²⁸ A gondolat, hogy

²² Kézenfekvő, hogy a közösséggel szembeni kötelezettségek esetén az egyénnel szembeni többi ember, vagyis maga a közösség lesz a jogosultság alanya. Ratnapala: *Jurisprudence*. 312. Hurd, Moore: *The Hohfeldian Analysis of Rights*. 319.

²³ Az érvényes ellenpéldák az elmélet magyarázóerejét természetesen csökkentik. Kramer: *Rights Without Trimmings*. 24, 35.

²⁴ Herbert Lionel Adolphus Hart: *Are There Any Natural Rights?*, *The Philosophical Review* 64 (1955) 2. 182.

²⁵ Uo. 176.

²⁶ Blutman három elméleti alaphelyzetet (az ún. eredendő, kivett és negatív szabadság axiómáit) különböztet meg a szabad cselekvés és a jog kapcsolatát illetően. Az általam elsőként tárgyalt csoportba tartozó szabadságok esetén az eredendő szabadság axiómája érvényesül, míg a második csoportba tartozó szabadságok jogszabály által egy általános kötelezettség alól „kivett” privilégiumokat jelentik. Blutman László: *Az analitikus jogdogmatika keservei: jogosultság, szabadoság, hatalmasság, Jogelméleti Szemle* (2012) 4. 31–32.

²⁷ Hart: *Are There Any Natural Rights?* 179. Ratnapala: *Jurisprudence*. 314–315.

²⁸ Kramer: *Rights Without Trimmings*. 15.

az igényjog és a szabadság két teljesen különálló fogalmat takar, már Hobbesnál megjelenik. A természeti állapot egy olyan szabályozatlan, „prepolitikai” állapot, amelyben morális és jogi kötelezettségek hiányában igényjogokról nem lehet beszélni, de az egyénnek „jogában” (szabadságában) áll megtenni mindent saját túlélése érdekében, amit mások hasonló szabadsága korlátoz.²⁹ A szabadság ebben az értelemben nem tekinthető jogi vagy erkölcsi jelenségnek, annak ellenére sem, hogy a korlátoktól mentes szabadság a gyakorlatban valószínűleg nem létezhet az azt „körülbástyázó” igényjogok nélkül,³⁰ a minden kötelezettség nélküli versengés hosszú távon a versengésnek alapot adó szabadság megszűnéséhez vezet, csakúgy, ahogy a természeti állapot szabadsága egy olyan anarchikus állapotot eredményez, amelyben lehetetlen az egyéni szabadság „tényleges” kibontakoztatása. Ez persze nem változtat azon, hogy Hohfeld szerint szabadság és igényjog között nincs logikai kapcsolat: az, hogy egy szabadságot „körülbástyázzunk” igényjogokkal, nem logikai szükségszerűség, hanem sokkal inkább jogpolitikai döntés kérdése.³¹ (2) A szabadságra hozott példák másik részében a szabadság fogalmának „kiváltság” vagy „privilegium” jellege kerül előtérbe. Ezekben az esetekben nem a szabályozás hiányával, hanem egy általános kötelezettséget előíró szabályozás alól történő kivételképzéssel találkozunk.³² Idetartozik például a rendőr joga, hogy kijárási tilalom alatt is az utcán tartózkodjon, vagy a jogosítvánnyal rendelkező személy joga, hogy gépkocsit vezessen (vagyis mentesüljön a gépjárművek engedély nélküli üzemeltetésének tilalmára vonatkozó általános előírás alól).³³ Megfigyelhető, hogy ezek a példák jogi jellegűek, mert a szóban forgó általános kötelezettségeket, illetve az azok alóli kivételeket jogszabályok keletkeztetik.³⁴

Az emberi jogok jelentős része, különösen a szabadságjogok felfoghatók olyan, az előző bekezdés első csoportjába tartozó szabadságokként, amelyek alapja az emberek természettől adott szabadsága.³⁵ X személy szólásszabadsághoz való joga részben valóban azt jelenti, hogy X szabadon kifejtheti a véleményét, vagyis másoknak nincs igényjoga azt követelni, hogy X tartózkodjon szólásszabadsága gyakorlásától, illetve X-nek nincs arra nézve kötelezettsége, hogy ne fejtse ki a véleményét. Ugyanakkor az emberi jogok a legtöbbször ennél „többet” jelentenek, vagyis a szabadságon kívül más hohfeldi joghelyzeteket is megvalósítanak. Az emberi jogok komplex jogosultságok, amelyek gyakran szabadságként, igényjogként, hatalomként vagy mentességként egyaránt értelmezhetők. X szólásszabadsághoz való

²⁹ Hart: Are There Any Natural Rights? 179. Kramer: Rights Without Trimmings. 15.

³⁰ Ratnapala: Jurisprudence. 315.

³¹ Hohfeld: Alapvető jogi fogalmak. 77.

³² Leif Wenar: The Nature of Rights, *Philosophy & Public Affairs* 33 (2005) 3. 226.

³³ Takács: John Austin és a klasszikus analitikus iskola jogelmélete. 57. Wenar: The Nature of Rights. 226.

³⁴ A jogi privilegium mellett minden bizonnyal beszélhetünk erkölcsi privilegiumról is, ami egy általános erkölcsi kötelezettség alóli mentesülést jelent.

³⁵ Blutman: Az analitikus jogdogmatika keservei. 33.

joga – különösen a modern korban, az emberi jogok tételes joggá válását követően – igényjogot is jelent, amivel szemben valóban fennáll mások (az állam és harmadik felek) erkölcsi és/vagy tételes jogi kötelezettsége, hogy ne avatkozzanak be X szólásszabadságának gyakorlásába.³⁶ A szólásszabadsághoz való jog mint alkotmányos alapjog mentességként is értelmezhető, ami védelmet nyújt az embereknek azzal szemben, hogy a jogalkotó törvényi kötelezettségeket rójon ki rájuk a szólásszabadság gyakorlásával kapcsolatban.³⁷ A tulajdonhoz való jog egy hasonlóan komplex jogosultságot takar: egy dolog tulajdonosának (1) szabadságában áll azt tenni a saját tulajdonával, amit szeretne, (2) igénye van arra nézve, hogy mások ne avatkozzanak be tulajdonjogának gyakorlásába, (3) mentességet élvez másokkal szemben, hogy azok új jogviszonnal terheljék tulajdonját, (4) hatalmában áll például elidegeníteni tulajdonát vagy végrendelkezni tulajdonával kapcsolatban.³⁸

Hohfeld joghelyzettanának elméleti jelentősége a jogosultság fogalmi meghatározására tett későbbi kísérletek során is megmutatkozik. Szinte az összes szerző a hohfeldi felosztást veszi alapul, a különbségek leginkább abban mutatkoznak meg, hogy mely jogi pozíciókat tekintik a jogosultságfogalom lehetséges definíciós elemének.³⁹ Hohfeld szerint a jogi megértést legtöbbször a pontatlan nyelvhasználat akadályozza: „a kameleon módjára színt váltó szavak gátolják a tiszta gondolkodást és pontos kifejezést”,⁴⁰ amire tökéletes példa a „jog” kifejezés árnyalatlan használata, vagyis annak egyszerre szabadság, igényjog, hatalom és mentesség értelemben való alkalmazása.⁴¹ Éppen ezért Hohfeld azt javasolja, hogy a jog szót csak egyetlen jogi pozícióra, a „szűk értelemben vett jogra”, az igényjogra használjuk. Ezzel szemben egy sokkal megengedőbb elméleti lehetőség szerint bármely jogi pozíció, vagy jogi pozíciók kombinációja jogosultságnak számít.⁴² Ezzel a megközelítéssel az a baj, hogy valószínűleg túl tágan vonja meg a jogosultságnak tekinthető jelenségek körét, és olyan joghelyzeteket is a jogosultságok körébe von, amelyeket hagyományosan „nem szokás” jogosultságnak tekinteni. Egyértelműnek látszik például, hogy a mentesség nem minden formája tekinthető jogosultságnak. A mentesség korrelatív párja a beavatkozásképtelenség, vagyis ha például X helyi önkormányzatnak nincs joga Y helyi lakos számára öregségi nyugdíjat megállapítani, akkor Y mentességet élvez X helyi önkormányzat beavatkozásával szemben, de azt már nem mondanánk, hogy Y-nak joga van arra, hogy a helyi önkormányzat ne állapítson meg nyugdíjat a számára.⁴³ A legtöbb szerző, azért, hogy az általa megfelelőnek vélt

³⁶ Cruft: Rights: Beyond Interest Theory and Will Theory? 357.

³⁷ Wenar: The Nature of Rights. 232.

³⁸ Leopold Willem Rosdorff: *The Framework of Legal Evolution*, Boston: Springer US 1974. 82–83.

³⁹ David Frydrych: The Theories of Rights Debate, *Jurisprudence* 9 (2018) 3. 8.

⁴⁰ Hohfeld: Alapvető jogi fogalmak. 70.

⁴¹ Uo. 71.

⁴² Wenar: The Nature of Rights. 244. Vö. Frydrych: The Theories of Rights Debate. 8.

⁴³ Herbert Lionel Adolphus Hart: Legal Rights, in Uő.: *Essays on Bentham. Studies in Jurisprudence and Political Theory*, Oxford: Clarendon Press 1982. 191. Wenar: The Nature of Rights. 245.

méretűre szabja a jogosultságdefiníció hatókörét, valamilyen pótlólagos követelményt vagy követelményeket épít a jogosultságfogalom meghatározásába. Az egyik leggyakrabban használt ilyen feltétel a jogosultságok céljához vagy funkciójához kapcsolódik, és azt mondja, hogy egy hofheldi pozíció csak akkor számít jogosultságnak, ha az valamilyen specifikus célt szolgál vagy funkciót tölt be.⁴⁴ Azzal kapcsolatban, hogy pontosan mi lehet ez a funkció, nincs szakmai egyetértés: a két „legerősebb” jelölt az egymást kölcsönösen kizárónak tekintett akarat- és érdekelmélet vitájából látszik kibontakozni.⁴⁵

2.2. Az akarat- és az érdekelméletek szerepe a jogosultságfogalom meghatározásában

Első ránézésre úgy tűnhet, hogy az akarat- és érdekelméletek közötti vita nem a jogosultságok funkciójával, hanem sokkal inkább a jogalanyiség kérdésével kapcsolódik össze. Kétségtelen, hogy a két elmélet közötti talán legszembetűnőbb különbség az, hogy eltérően jelölik ki a lehetséges jogalanyok körét. A jogalanyiség kérdése azonban csak a jogosultságfogalom egyik aspektusát jelenti,⁴⁶ az akarat- és érdekelméletek valójában a jogosultságok természetének, elsősorban azok funkciójának feltárásával foglalkoznak.⁴⁷

Az akaratelméletek képviselői szerint a jogosultságok lényege a jogosult személy szabadságának és önrendelkezésének védelme,⁴⁸ azáltal, hogy rendelkezési lehetőséget biztosítanak a jogosult számára mások kötelezettsége felett.⁴⁹ A jogosultság esszenciális eleme a jogosultság felett való rendelkezés lehetősége: valaki akkor rendelkezik egy jogosultsággal, ha képes és hatalmában áll követelni az adott joga-

⁴⁴ Vö. Frydrych: *The Theories of Rights Debate*. 2–7. Cruft: *Rights: Beyond Interest Theory and Will Theory?* 355. Wenar: *The Nature of Rights*. 237.

⁴⁵ Leif Wenar alternatív javaslata a jogosultságok jóval több funkcióját veszi figyelembe az érdekel- és akaratelméletekhez képest a jogosultság fogalmának meghatározásakor. Kritikusai szerint Wenar elmélete nem haladja meg az érdekel- és akaratelméletek közötti vitát, mert Wenar elmélete is felfogható az érdekelméletek egy fajtájaként. Vö. Wenar: *The Nature of Rights*. 246–251. Matthew H. Kramer, Hillel Steiner: *Theories of Rights: Is There a Third Way?*, *Oxford Journal of Legal Studies* 27 (2007) 2. 288–299. Egy másik alternatív megközelítés lehetőségével kapcsolatban, lásd Cruft: *Rights: Beyond Interest Theory and Will Theory?* 355–361.

⁴⁶ Frydrych: *The Theories of Rights Debate*. 3.

⁴⁷ Hasonló állásponton van Gyórfi Tamás: „[...] a jogalanyiség kérdésében elfoglalt álláspontunk maga is függ egy még alapvetőbb kérdésre adott választól, nevezetesen, hogy mi a jogosultságok természete és mi adja azok értékét.” Gyórfi Tamás: *A jogosultságok önállósága és a jogalanyiség kérdése*, in Ficsor Krisztina, Gyórfi Tamás és Szabó Miklós (szerk.): *Jogosultságok – Elmélet és gyakorlat*. 51.

⁴⁸ Kramer: *Rights Without Trimmings*. 62. Cruft: *Rights: Beyond Interest Theory and Will Theory?* 367.

⁴⁹ Wenar: *The Nature of Rights*. 238.

sultság kikényszerítését vagy lemondani annak kikényszerítéséről.⁵⁰ Ez a rendelkezési lehetőség, ahogy Hart fogalmaz, a jogosultat egy „kisméretű szuveréné” teszi a kötelezettel szemben.⁵¹ Ebből a sajátosságból következik, hogy az akaratelmélet számára egy jogosultság mindig több hofeldi pozícióból tevődik össze, tipikusan egy igényjog és egy vagy több kikényszerítésre vonatkozó hatalom komplexuma.⁵² A jogosultság felett való rendelkezés követelményéből fakad az akaratelméletek két gyakran említett hiányossága is, nevezetesen, hogy az akaratelméletek „túl szűken” állapítják meg a jogalanyok, illetve a jogosultságoknak tekintett jelenségek körét. Általánosan elfogadottnak tekinthető az a nézet, hogy vannak olyan jogosultságok – például a kínzás vagy a rabszolgaság tilalmához kapcsolódó korrelatív jogosultságok –, melyekről a jogosult nem mondhat le, azonban az akaratelméletek a jog felett való rendelkezés hiánya miatt ezeket nem tekintik jogosultságoknak. Az akaratelméletek túl szűkre szabják a jogalanyok körét is; a belátási képességgel nem rendelkező személyek (pl. gyermekek vagy kómás állapotban lévő betegek) nem lehetnek jogalanyok, mert nem képesek jogosultságok felett rendelkezni.

Az érdekelméletek szerint a jogosultságok feladata a jogosult személy érdekeinek védelme. Ez a megközelítés kiküszöböli az akaratelméletek előbb említett hiányosságait. Tekintettel arra, hogy a belátási képességgel nem rendelkező személyeknek is lehetnek érdekeik, az érdekelméletek számára nem jelent „problémát” ezen személyi kör jogalanyiságának elismerése.⁵³ Hasonlóan problémamentes az olyan jogosultságok jogosultságokként való elismerése, amelyekről a jogosult nem mondhat le. Ugyanakkor az irányzat képviselőinek véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy pontosan mi tekinthető a jogosult személy érdekének. Amíg Raz a jogalany érdekét annak jólétével azonosítja, addig Kramer elutasítja a védendő érdek pontos meghatározását. Úgy gondolja, hogy annak tisztázása, hogy egy adott jogrendszerben milyen érdekek részesülnek a jogosultságok védelmében, nem egy általa kidolgozni kívánt leíró–analitikus jogosultságelmélet feladata, hanem sokkal inkább normatív politikai döntés kérdése.⁵⁴ Kramer mindössze annyit mond, hogy a jogosultságoknak olyan érdekeket kell védeniük, amelyek „normálisan, szokás szerint vagy jellemzően” kedvezők és előnyösek azon jogalanyok csoportja számára, amelybe a jogosult egyén tartozik.⁵⁵ Ez a megfogalmazás azért is szerencsés, mert megoldást kínál arra az ellenvetésre, miszerint vannak olyan jogosultságok, amelyek

⁵⁰ Kramer: *Rights Without Trimmings*. 62. Frydrych: *The Theories of Rights Debate*. 4.

⁵¹ Hart: *Legal Rights*. 183.

⁵² A legtöbb akaratelmélet egy igényjogot mindenképp szükségesnek tart egy jogosultság fennállásához. A megengedőbb akaratelméleti irányzatok szerint más jogi pozíciók is lehetnek jogosultságok, feltéve, hogy azokhoz a kikényszerítés lehetősége társul. Frydrych: *The Theories of Rights Debate*. 9. Wenar: *The Nature of Rights*. 239. Györfi: *A jogosultságok önállósága* 54. Kramer: *Rights Without Trimmings*. 64.

⁵³ Wenar: *The Nature of Rights*. 241. Kramer: *Rights Without Trimmings*. 78.

⁵⁴ Frydrych: *The Theories of Rights Debate*. 5. Kramer: *Rights Without Trimmings*. 79.

⁵⁵ Frydrych: *The Theories of Rights Debate*. 5.

egyáltalán nem szolgálják a jogosult személy érdekeit.⁵⁶ A bíró joga, hogy elítélje az elé kerülő vádlottat, vagy a parkolóőr joga, hogy parkolási bírságot szabjon ki, látszólag nem a bíró vagy parkolóőr érdekeit védi, és nem járul hozzá a bíró vagy a parkolóőr jólétéhez. Kramer szerint ez a megközelítése téves. A bíró joga, hogy elítélje a vádlottat, tipikusan előnyösnek tekinthető a bírák csoportja számára, mert enélkül a jogosultság nélkül nem, vagy csak jóval kevésbé hatékonyan tudnák ellátni a hivatásukkal összefüggő kötelezettségeiket.⁵⁷ Egy másik „klasszikus” ellenvetés az érdekelméletekkel szemben azokra a helyzetekre hivatkozik, amikor a jogosult személye és a jogosultsággal korrelatív kötelezettség kedvezményezettje nem azonos.⁵⁸ Tegyük fel, hogy X megígérte Y-nak, hogy ellenszolgáltatásért cserébe gondját viseli Y idős édesanyjának Y távolléte alatt. Kétségtelen, hogy az ígéretből származó kötelezettség teljesítése elsősorban Y édesanyjának az érdeke, ami azonban nem jelenti azt, hogy a kötelezettség teljesítése – az érdekelméletek alapfeltételezésével összhangban – ne állna a jogosult, vagyis Y érdekében is.⁵⁹ Egyértelmű, hogy Y-nak is érdeke fűződik ahhoz, hogy távollétében idős édesanyja megfelelő ellátást kapjon.

Az akarat- és érdekelméletek vitájában valószínűleg nem lehet végleges érvénnyel igazságot tenni. A két irányzat közül *valamelyik* elfogadása azonban szükségesnek tűnik egy megfelelő jogosultságfogalom kialakításához, mert – ahogy korábban láttuk – egy hohfeldi joghelyzet megvalósulása még nem feltétlenül jelenti egy jogosultság fennállását is.⁶⁰ A következő pontban rátérünk az emberi jogok vizsgálatára, különös tekintettel arra a kérdésre, hogy az emberi jogok hogyan illeszthetők be a jogosultságok eddigiekben vázolt fogalmi keretei közé.

3. JOGOSULTSÁGOK ÉS EMBERI JOGOK

3.1. Az ember jogok jogosultság jellegéről

A következőkben abból a feltételezésből indulok ki, hogy a hagyományosan emberi jogoknak tekintett jogosultságok megfelelnek a jogosultságok eddig tárgyalt feltételeinek, vagyis az emberi jogok, más jogosultságokhoz hasonlóan, felfoghatók olyan egyszerű vagy összetett (több elemi pozícióból álló) hohfeldi pozíciókként, amelyek funkciója a jogosult személy érdekének vagy akaratának védelmében áll. A feltételezés belátását nehezíti, hogy az emberi jogok kategóriája korántsem egységes és ellentmondásoktól mentes; célom jelen esetben annak illusztrálására korlátozódik,

⁵⁶ Wenar: *The Nature of Rights*. 241–242.

⁵⁷ Kramer, Steiner: *Theories of Rights: Is There a Third Way?* 290.

⁵⁸ Hart: *Are There Any Natural Rights?* 180.

⁵⁹ Kramer: *Rights Without Trimmings*. 79–80.

⁶⁰ Az akarat- és érdekelméletek mellett egy alternatív harmadik út lehetőségét felvillantó elméletek kritikájához ld. Kramer, Steiner: *Theories of Rights: Is There a Third Way?* 294.

hogyan az emberi jogok miként illeszthetők be a jogi pozíciók hohfeldi rendszerébe, és hogy azok igazolása miként állítható párhuzamba a jogosultságokra vonatkoztatott akarat- és érdekelméletekkel. Természetesen vannak, akik kétségbe vonják, hogy az emberi jogok értelmezhetőek volnának a hohfeldi joghelyeztetten, illetve az érdek- és akaratelméletek kontextusában. Elképzelhető például, hogy az emberi jogok nem is hohfeldi értelemben vett jogosultságok, hanem „csak” különféle társadalmi érdekek, értékek és célok kifejeződései. Az emberi jogok utóbbi időben tapasztalható elburjánzása (*proliferation*) lényegében annak tudható be, hogy az emberek hajlamosak bármilyen fontos és egyetemesnek látszó érdeket emberi jognak minősíteni.⁶¹ Joseph Raz is eltérőnek tartja az emberi jogokat a „hagyományos” jogosultságoktól. Raz nem tagadja, hogy az emberi jogok erkölcsi jogosultságok,⁶² de úgy véli, hogy az emberi jogok funkciója – eltérően más erkölcsi jogosultságokétól – nem az egyéni érdekek védelmével, hanem sokkal inkább a nemzetközi politikai életben betöltött gyakorlati szerepükkel, az állami szuverenitás korlátainak kijelölésével kapcsolódik össze.⁶³

Habár az emberi jogokat a jogosultságok kategóriáján belül elkülönítő sajátosságok tekintetében nincs teljes egyetértés, emberi jogok alatt általában olyan *erkölcsi jogosultságokat* szokás érteni, amellyel *minden ember, pusztán ember mivoltánál fogva, helytől és kortól függetlenül rendelkezik*.⁶⁴ Az emberi jogokra rendszerint nem jogszabályok által létrehozott, tételes jogi jogosultságokként tekintünk, hanem olyan prepolitikai jellegű erkölcsi jogosultságokként, amelyek jogszabályok nélkül, a jogszabályokat „megelőzve” is léteznek. Annak ellenére, hogy Hohfeld elsősorban jogi viszonyok (*jural relations*) elemzésével foglalkozott,⁶⁵ elmélete alkalmasnak látszik a jogi viszonyokhoz hasonló erkölcsi viszonyok ábrázolására is,⁶⁶ ami azt jelenti, hogy az emberi jogok – tételes jogi szabályozás hiányában is – elvileg problémamentesen beilleszthetők a korábban tárgyalt hohfeldi sémába. Láttuk, hogy például a szólásszabadsághoz való jog egy olyan komplex, „molekuláris” jogosultságnak tekinthető, ami több hohfeldi pozíciót is megvalósít, ideértve a szabadság,

⁶¹ John Tasioulas: Taking Rights out of Human Rights, *Ethics* 120 (2010) 4. 651.

⁶² Joseph Raz: Emberi jogok megalapozás nélkül, *Fundamentum* 13 (2009) 1. 27. Vö. Aleardo Zanghellini: Raz on Rights: Human Rights, Fundamental Rights, and Balancing, *Ratio Juris* 30 (2017) 1. 29–31.

⁶³ Raz megközelítésével részletesebben a 3.4. pontban foglalkozom.

⁶⁴ Rowan Cruft, S. Matthew Liao, Massimo Renzo: The Philosophical Foundations of Human Rights: An Overview, in Rowan Cruft, S. Matthew Liao, Massimo Renzo (szerk.): *Philosophical Foundations of Human Rights*, Oxford: Oxford University Press 2015. 4. Több szerző szerint a felsorolt jellegzetességek már a második generációs gazdasági és szociális jogokra sem jellemzők, vagyis ezeket a jogosultságokat nem lehet emberi jogoknak tekinteni. Halmai Gábor, Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*, Budapest: Osiris Kiadó 2003. 95–96. Jack Donnelly: *Universal Human Rights in Theory and Practice*, 3. kiadás, Ithaca: Cornell University Press 2013. 40–41.

⁶⁵ Hohfeld: Alapvető jogi fogalmak. 70.

⁶⁶ Kramer: Rights Without Trimmings. 8.

az igényjog és a mentesség kategóriáit.⁶⁷ Természetesen a példálózó vizsgálat még nem bizonyítja, hogy minden emberi jog kifejezhető lenne hofeldi pozíciók segítségével. Az ún. harmadik generációs jogok között több olyat is találunk – például a békéhez, a fejlődéshez vagy az egészséges környezethez való „jogokat” –, amelyekre sokkal inkább közösségi célokként vagy törekvésekként szokás tekinteni, mint hagyományos értelemben vett jogosultságokként.⁶⁸ Egy közösségi cél vagy törekvés még nem feltétlenül keletkeztet erkölcsi kötelezettséget, vagyis az említett „jogok” nem foghatók fel igényjogokként, ahogy valószínűleg hatalmakként és mentességekként sem.⁶⁹

Ha az emberi jogokat az előző bekezdésben foglaltaknak megfelelően egyetemes és prepolitikai jellegű erkölcsi jogosultságokként fogjuk fel, akkor kézenfekvőnek tűnik ezen jogok alapjaként az emberi természet valamely univerzális aspektusát megjelölni. Ez az irány tekinthető az emberi jogok igazolásának „hagyományos”, naturalista vagy morálfilozófiai irányának,⁷⁰ amelyen belül az egyes elméletek a szerint különülnek el, hogy az emberi természet melyik jellegzetességét helyezik előtérbe. Alan Gewirth és James Griffin például az ember autonómiájában és szabad cselekvésre való képességében, míg David Miller a közös emberi szükségletekben véli felfedezni az emberi jogok természetes alapjait. A következőkben azt vizsgálom, hogy ezek az igazoláselméletek miként egyeztethetők össze a jogosultságok akarat- és érdekelméleteivel; különösen annak az intuitív feltételezésnek a helyessége foglalkoztat, miszerint az érdekelméletek a szükségletekre építő igazoláselméletekkel, míg az akaratelméletek az egyén szabadságát hangsúlyozó igazoláselméletekkel állíthatók párba.

3.2. A szükségletekre alapozó igazolás és az érdekelméletek

A szükségletekre alapozó emberi jogi elméletek abból a feltételezésből indulnak ki, hogy minden embernek, természeténél fogva vannak olyan objektív szükségletei, amelyek morálisan igazolják bizonyos univerzális igényjogok létét. A szükségletek tehát nem pusztán az emberi valóságot leíró biológiai vagy pszichológiai tények, hanem morális relevanciával is bírnak; olyan *alapvető érdekeket* keletkeztetnek, amelyek védelme az emberi jogoknak tekintett jogosultságok feladata. A jogosultságok érdekelmélete tehát összhangban van az emberi jogokat alapvető

⁶⁷ Lásd 2.1. pont.

⁶⁸ Jeremy Waldron: Can Communal Goods Be Human Rights? in uő.: *Liberal Rights. Collected Papers 1981–1991*, Cambridge: Cambridge University Press 1993. 339–340.

⁶⁹ A harmadik generációs jogok közösségi jellege szintén nehezíti azok „hagyományos”, egyéni jogosultságokként való felfogását. Vö. Waldron: Can Communal Goods Be Human Rights? 345.

⁷⁰ Johan Karlsson Schaffer, Reidar Maliks: Expanding the Debate on Moral and Political Approaches to the Philosophy of Human Rights, in Uő. (szerk.): *Moral and Political Conceptions of Human Rights. Implications for Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press 2017. 3.

szükségekre visszavezető elméletekkel, azzal a különbséggel, hogy az érdekelméletek (pontosabban azok analitikus-leíró változatai) nem foglalkoznak annak a normatív jellegű kérdésnek a megválaszolásával, hogy pontosan milyen érdekeket kell a jogosultságoknak védeniük, illetve előmozdítaniuk.⁷¹ Az emberi jogok igazolására vállalkozó elméletek ezt a kérdést nem kerülhetik meg: a szükségletekre alapozó elméletek szerint, leegyszerűsítve, azok a jogosultságok fognak emberi jogoknak számítani, amelyek nem egyszerűen a jogosult érdekeit, hanem a jogosult alapvető szükségletekből fakadó *alapvető érdekeit* védik. Abban természetesen nincs egyetértés, hogy milyen szükségleteket kell alapvető szükségleteknek tekinteni, részben azért sem, mert szükségleteink egy jelentős része társadalmilag konstruálnak látszik.⁷² Nyilvánvaló, hogy az összes emberi szükségletet nem lehet figyelembe venni, mert ez túl tágan vonná meg az emberi jogoknak számító jogosultságok körét, ugyanakkor az is valószínű, hogy nem minden emberi jognak tekintett jogosultság mögött áll olyan alapszükséglet, amely igazolná az adott jogosultság emberi jogi jellegét – gondoljunk csak a politikai részvételhez vagy a tisztességes eljáráshoz való alapjogokra.⁷³ Más szerzők, mint Martha Nussbaum vagy John Finnis, Millerhez képest tágabban határozzák meg az alapvető emberi szükségletek körét. Ők nem annyira biológiai vagy társadalmi alapszükségletek kielégítésében, hanem sokkal inkább az emberi lét *kiteljesedéséhez* szükséges objektív feltételek biztosításában látják az emberi jogok fő funkcióját.⁷⁴

Hasonlóan az összes naturalista igazoláselmélethez, a szükségletekre alapozó megközelítés előnye, hogy jól magyarázza az emberi jogok univerzális jellegét, mert az emberi jogokat egyetemesnek látszó szükségletekkel kapcsolja össze. Az emberi természetre való hivatkozás alátámasztja az emberi jogok eszméjével kapcsolatos másik alapelvárás is, miszerint az emberi jogok olyan prepolitikai jellegű, természetes jogosultságok, amelyek minden embert, pusztán ember mivoltuknál fogva megilletnek.⁷⁵ Ugyanakkor minden szükségletre építő elmélettel szemben felvethető – a naturalista etikákhoz hasonlóan – a naturalista hiba vádja, vagyis az, hogy ezek az elméletek alaptalanul következtetnek tényekből morális értékekre. Ráadásul annak a feltételezésnek az elfogadása, hogy az emberi léthez szükséges dolgok értékesek az emberek számára, még nem jelenti azt, hogy valakinek joga is van ezekhez

⁷¹ Kramer: Rights Without Trimmings. 79. Rainer Forst: The Justification of Basic Rights. A Discourse-Theoretical Approach, *Netherlands Journal of Legal Philosophy* (2016) 3. 15.

⁷² David Miller: Grounding Human Rights, *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 15 (2012) 4. 413.

⁷³ Miller közvetett módon ezeket a jogokat is megalapozhatónak tartja a szükségletekre való hivatkozással. Uo. 416–423.

⁷⁴ Ennek megfelelően ezek az elméletek a szükséglet alapú elméletekhez képest több jogosultságot ismernek el emberi jogként. Cruft, Liao, Renzo: The Philosophical Foundations of Human Rights: An Overview. 13–14. Massimo Renzo: Human Needs, Human Rights, in Cruft, Liao, Renzo (szerk.): *Philosophical Foundations of Human Rights*. 579.

⁷⁵ Arnd Pollmann: Human Rights Beyond Naturalism, in Marion Albers, Thomas Hoffmann, Jörn Reinhardt (szerk.): *Human Rights and Human Nature*, Dordrecht: Springer 2014. 121.

a dolgokhoz. Erre Raz is figyelmeztet a hagyományos morálfilozófiai igazolások kritikája kapcsán, amikor azt rója fel ezen elméletek egyik alapvető hibájaként, hogy „[...] csekély figyelemre méltatják, hogy ha valami értékes számomra, az nem azonos azzal, hogy jogom van hozzá”⁷⁶

Ezek az ellenvetések azonban nem cáfolják azt a viszonylag szerény következtetést, hogy az emberi jogok igazolásának a morálfilozófián belül van olyan irányzata (elsősorban a szükségletekre alapozó irányzat), ami jól összeegyeztethető a jogosultságok érdekelméleti megközelítésével. Mivel az érdekelméletek analitikus változatai nem kívánják megadni, hogy mely érdekek alapozhatnak meg jogosultságokat, az emberi jogok szükségletekre alapozó elméletei tekinthetők olyan normatív, „kiegészítő” elméleteknek, amelyek éppen az érdekelméletek ezen „hiányosságát” akarják pótolni az emberi jogok vonatkozásában.

3.3. A szabad cselekvésre való képesség és az akaratelméletek

Az akaratelméletek szerint a jogosultságoknak az a feladata, hogy kijelöljék azokat a területeket, amelyeken belül mások nem avatkozhatnak be a jogosult szabad döntésébe.⁷⁷ Ha valaki az akaratelméleteket fogadja el irányadóként a jogosultságok funkciójának meghatározásakor, akkor *kézenfekvőnek* tűnik az emberi jogok feladatát is az egyéni szabadság valamely aspektusának védelmével összekapcsolni.⁷⁸ Ez azért is plauzibilis választás, mert egy tágran értelmezett szabadságfogalom alkalmas lehet az emberi jogok széles spektrumának igazolására. Az első generációs szabadságjogok egy része (az ún. védelmi jogok csoportja) az egyén állami beavatkozástól mentes cselekvési terét jelöli ki, vagyis leginkább az Isaiah Berlin által negatívnak nevezett szabadság védelmével kapcsolódik össze.⁷⁹ A politikai részvételi jogokra a pozitív szabadság biztosítékaiként lehet tekinteni,⁸⁰ míg az állam tevőleges magatartását megkövetelő „szolgáltatási jogok” – például a második generációs szociális jogok – esetében azzal lehet érvelni, hogy ezen jogosultságok funkciója azoknak az alapvető materiális feltételek biztosításában áll, amelyek nélkül egy „autentikus” vagy „valóban” autonóm élet elképzelhetetlen.⁸¹ A szabadság különböző jelentésrétegeinek vizsgálata messzire vezető kérdés; a továbbiakban inkább

⁷⁶ Raz: Emberi jogok megalapozás nélkül. 20.

⁷⁷ Hillel Steiner: Working Rights, in Kramer, Simmonds, Steiner: *A Debate Over Rights*. 238. Vö. Forst: *The Justification of Basic Rights*. 16.

⁷⁸ Természetesen ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az emberi jogoknak más funkciót is tulajdonítsunk az egyéni szabadság védelme mellett. Raz politikai igazolása pontosan ezt a lehetőséget veti fel. Vö. 3.4. pont.

⁷⁹ Vö. Halmi, Tóth (szerk.): *Emberi jogok*. 91.

⁸⁰ Uo. 92.

⁸¹ Ezzel együtt egyáltalán nem biztos, hogy a különböző szolgáltatási jogok egyáltalán emberi jogoknak tekinthetők. Uo. 95–96.

arra keressük a választ, hogy milyen jellegzetességekkel rendelkezik egy olyan, a szabadság fogalmára építő emberi jogi igazoláselmélet, ami összeegyeztethető a jogosultságok akarateméleti megközelítésével.

James Griffin az emberi személyiségre (*personhood*) és szabad cselekvésre való képességre (*agency*) vezeti vissza az emberi jogok kategóriáját. Griffin az emberi lét különlegességét a komplex gondolkodásra és értékelésre való képességben, a jó étellel kapcsolatos képzetek szabad kialakításának és az ezeknek megfelelő cselekvésnek a lehetőségében véli felfedezni. Emberi mivoltunk ezen elemeire alapvető értékeként tekintünk, az emberi jogok pedig ezeknek az értékeknek a védelmét hivatottak ellátni.⁸² Látható, hogy ez az elmélet – a szükségletekre alapozó elméletekhez hasonlóan – az emberi természet egy meghatározott aspektusára épít: a szabad cselekvésre való képességben értéket vél felfedezni, és ebből bizonyos alapvető jogosultságok érvényességét vezeti le.⁸³ Úgy tűnik tehát, hogy az emberi jogok az „egyszerű” jogosultságokhoz hasonlóan szintén a jogosult döntési szabadságát védik, azzal a különbséggel, hogy az emberi jogok által védett területeken belüli szabad döntés esszenciális az egyéni autonómia és a személyiség kiteljesítése szempontjából.

Griffin elmélete tehát látszólag az akarateméletekkel mutat rokonságot, mert mind Griffin elmélete, mind az akarateméletek szerint a jogosultságok feladata a jogosult személy szabadságának védelme. Ezzel „összhangban” Griffin elmélete az akarateméletek korábban tárgyalt hiányosságait is megjeleníti. Griffin például nyíltan elismeri, hogy a csecsemők vagy a súlyos értelmi fogyatékossgal élők esetében nincs értelme emberi jogokról beszélni, mert ezek az emberek nem rendelkeznek a szabad cselekvés képességével.⁸⁴ Ez elsöre meghökkentőnek tűnik, de érdemes leszögezni, hogy Griffin a jogalanyiságot ezekben az esetekben csak az emberi jogok tekintetében zárja ki. A kényszer tilalmára vonatkozó kötelezettség és a vele korrelatív jogosultság például, mint „egyszerű” erkölcsi jogosultság ugyanúgy megilleti a gyermekeket és az értelmi fogyatékossgal élőket, mint ahogy emberi jogként a cselekvőképes embereket megilleti. A különbség az, hogy az előbbi esetben a kötelezettség és a vele szemben álló egyéni jogosultság megalapozása nem a szabad cselekvés és a személyiség védelmére való hivatkozással, hanem például a gyermek vagy a fogyatékos személy szenvedésre való képességével történhet.⁸⁵ Ebből pedig már az is látszik, hogy Griffin végső soron a jogosultságokkal kapcsolatban a jogosult érdekeit veszi figyelembe, vagyis valójában az érdekelméleteket követi, azzal a különbséggel, hogy az emberi jogok igazolásához egy általa kitérítettnek vélt, az emberi kiteljesedéshez elengedhetetlenül szükségesnek

⁸² James Griffin: *On Human Rights*, Oxford: Oxford University Press 2008. 33, 149.

⁸³ Raz korábban említett kritikája a jogosultságok értékekből való levezetésével kapcsolatban Griffin elméletével szemben is felvethető. Raz: *Emberi jogok megalapozás nélkül*. 21. Vö. 3.2. pont.

⁸⁴ Griffin: *On Human Rights*. 92.

⁸⁵ Renzo: *Human Needs, Human Rights*. 574. Vö. Griffin: *On Human Rights*. 85.

tartott érdeket, az egyén szabad cselekvéshez és autonómiához fűződő érdekét veszi figyelembe.⁸⁶ Griffin maga is több helyen megerősíti, hogy az egyén szabadságát és autonómiáját alapvető emberi érdeknek tartja.⁸⁷

Az előző bekezdés alapján úgy tűnik, hogy az akaratelméletek az érdekelméletekhez képest nehezebben illeszthetők be az emberi jogok igazolásának kontextusába. Ennek véleményem szerint két oka van. (1) Az akaratelméletek egyrészt „semlegesek” a jogosultság tartalmával kapcsolatban, mert ezek az elméletek a jogosultság tartalmához képest a jogosultság felett való rendelkezés lehetőségét helyezik előtérbe.⁸⁸ Az akaratelméletek kevésbé tűnnek alkalmasak arra, hogy meghatározzák, mit kell jogosultságnak tekinteni, vagy hogy különbséget tegyenek „fontosabb” és kevésbé „fontos” jogosultságok között. Az érdekelméletek az érdekek rangsorolásával erre alkalmasabbnak látszanak, bár azt is láttuk, hogy sokszor az érdekelméletek képviselői sem akarnak ilyen normatív jellegű, jogpolitikai kérdésekkel foglalkozni.⁸⁹ (2) Az akaratelméletek korábban tárgyalt hiányosságai az emberi jogok esetében még erősebben kihangsúlyozódnak. Az emberi jogok között találjuk például azokat a jogosultságokat, amelyekről az általánosan elfogadott nézet szerint a jogosult nem mondhat le (pl. a rabszolgaság, a kényszermunka, illetve a kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód tilalma).

3.4. Az emberi jogok politikai igazolása

Az emberi jogok megalapozásának „politikainak” vagy „gyakorlatinak” nevezett megközelítése a kilencvenes évektől kezdődően jelent meg, és többek között olyan szerzők nevével kapcsolódik össze, mint John Rawls, Charles Beitz vagy Joseph Raz.⁹⁰ Ezek az elméletek tagadják, hogy az emberi jogok fogalma az emberi természet valamely univerzálisnak tekintett sajátosságából kiindulva, *a priori* morálfilozófiai „okoskodás” révén feltárható volna. Az emberi jogok igazolása azok nemzetközi politikai életben betöltött gyakorlati funkciójával – az állami szuverenitás korlátainak kijelölésével – kapcsolódik össze. Raz szerint az emberi jogok olyan jogosultságokat jelentenek, amelyeknek „tényleges vagy várható megsértése (védhető) indokot szolgáltat” arra, hogy más államok beavatkozzanak a jogsértő állam szuverenitásába, és fellépjenek azzal szemben a nemzetközi szinten.⁹¹ Látható, hogy a politikai igazolások gyökeresen eltérően határozzák meg az emberi

⁸⁶ Tasioulas: Taking Rights out of Human Rights. 658.

⁸⁷ Griffin: *On Human Rights*. 35. James Griffin: Human Rights: Questions of Aim and Approach, *Ethics* 120 (2010) 4. 756.

⁸⁸ Forst: The Justification of Basic Rights. 16.

⁸⁹ Lásd 2.2. pont.

⁹⁰ Karlsson Schaffer, Malik: Expanding the Debate. 3–4.

⁹¹ Raz: Emberi jogok megalapozás nélkül. 23.

jogok funkcióját a morálfilozófiai igazolásokhoz képest. A különböző funkciók azonban nem feltétlenül zárják ki egymást. Raz az érvelés három egymásra épülő rétegét különbözteti meg egy emberi jog igazoltságának vizsgálatakor. Abból indul ki, hogy minden emberi jog egyéni erkölcsi jognak számít, ami számára, mint az érdekelméletek képviselője számára, egyúttal azt is jelenti, hogy a vizsgált jogosultság a jogosult érdekének valamely aspektusát védi. Ez az érdekek egyéni erkölcsi jogosultságokká formálódásának lépése. A második érvelési lépés annak megmutatása, hogy „bizonyos feltételek fennállása esetén az államok kötelesek megvédeni vagy előmozdítani azokat a jogosultságokat, amelyeket az érvelés első része meghatározott”.⁹² Ez a lépés feltehetően összekapcsolódik az emberi jogok pozitíválódásának folyamatával, amely során az erkölcsi jogok államilag elismert tételes jogi jogosultságokká formálódnak. Az érvelés harmadik rétege az emberi jogok politikai funkciójára vonatkozik, és annak demonstrálására irányul, hogy az államok nem élveznek mentességet külső beavatkozástól a jogosultságok által meghatározott ügyekben. Jól látszik, hogy Raz szerint az emberi jogok is érdekeket védenek, de nem az érdekek súlya vagy fontossága különíti el az emberi jogokat más jogosultságoktól. A jogok emberi jogi jellege nem alapvető erkölcsi megfontolásoktól, hanem sokkal inkább a fennálló nemzetközi politikai rendszer esetlegességeitől függ.⁹³

4. ÖSSZEFOGLALÁS

Az eddigiek alapján levonható egyik – kiinduló feltételezésünknek megfelelő – következtetés szerint a legtöbb emberi jog megfelel egy távan értelmezett jogosultságfogalom követelményeinek, vagyis kifejezhető egy vagy több jogi pozíció segítségével, és funkciója megragadható a jogosult személy érdekeinek vagy döntési szabadságának védelmében. Az természetesen vitatható, hogy szükség van-e a jogosultság fogalmának eredeti hohfeldi elképzeléshez képest tágabb meghatározására. Egy tágabb megközelítés például alkalmasnak látszik arra, hogy a társadalmi célokként vagy törekvésekként megjelenő harmadik generációs emberi jogokat is a jogosultságok körébe vonja, mert ha igényjogként vagy hatalomként nem is, de szabadságként ezek a célok is leírhatók. Ez persze a megközelítés hátrányaként is értékelhető, mert láthatólag szabad teret enged az emberi jogok felesleges elburjánzásának.

Az emberi jogok morálfilozófiai igazolásának főbb irányai összhangban állnak a jogosultságok érdekelméletével. Az emberi jogokat ebben a kontextusban olyan jogosultságokként lehet felfogni, amelyek feladata bizonyos kiemelt, az emberi

⁹² Uo. 28.

⁹³ Uo. Vö. Zanghellini: Raz on Rights. 30.

természet valamely univerzális aspektusából származtatott alapérdek(ek) védelme. Az érdekelméleti megközelítés előnye, hogy az érdekek sokféleségén keresztül teret enged egymástól eltérő morálfilozófiai igazolásoknak is. Egy szükségletekre építő igazoláselmélet ugyanúgy összhangban van az érdekelméletekkel, mint például Griffin szabad cselekvésre építő megközelítése. Az utóbbi időkben elterjedő politikai igazoláselméletek sem feltétlenül mondanak ellent az érdekelméleti megközelítésnek, annak ellenére sem, hogy az emberi jogok funkcióját a jogosultságok „hagyományos” funkcióihoz képest gyökeresen eltérően határozzák meg. Ahogy arra Raz is rámutat, az emberi jogok mint alapvető erkölcsi jogok a jogosult személy érdekeinek védelmét szolgálják, ugyanakkor azok emberi jogi jellegét a nemzetközi viszonyokban betöltött politikai funkciójuk adja.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Blutman László: Az analitikus jogdogmatika keservei: jogosultság, szabadosság, hatalmaság, *Jogelméleti Szemle* (2012) 4. 15–57.
- Cruft, Rowan, Liao, S. Matthew és Renzo, Massimo: The Philosophical Foundations of Human Rights: An Overview, in Rowan Cruft, S. Matthew Liao, Massimo Renzo (szerk.): *Philosophical Foundations of Human Rights*, Oxford: Oxford University Press 2015. 1–41.
- Cruft, Rowan: Rights: Beyond Interest Theory and Will Theory? *Law and Philosophy*, 23 (2004) 4. 347–397.
- Donnelly, Jack: *Universal Human Rights in Theory and Practice*, 3. kiadás, Ithaca: Cornell University Press 2013.
- Forst, Rainer: The Justification of Basic Rights. A Discourse–Theoretical Approach, *Netherlands Journal of Legal Philosophy* (2016) 3. 7–28.
- Frydrych, David: The Theories of Rights Debate, *Jurisprudence* 9 (2018) 3. 566–588.
- Griffin, James: *On Human Rights*, Oxford: Oxford University Press 2008.
- Griffin, James: Human Rights: Questions of Aim and Approach, *Ethics* 120 (2010) 4. 741–760.
- Gyórfi Tamás: A jogosultságok önállósága és a jogalanyiség kérdése, in Ficsor Krisztina, Gyórfi Tamás és Szabó Miklós (szerk.): *Jogosultságok – Elmélet és gyakorlat. A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2008. december 5-én és 6-án rendezett konferencia anyaga*, Miskolc: Bíbor 2009. 47–62.
- Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*, Budapest: Osiris Kiadó 2003.
- Hart, Herbert Lionel Adolphus: Are There Any Natural Rights? *The Philosophical Review* 64 (1955) 2. 175–191.
- Hart, Herbert Lionel Adolphus: Legal Rights, in uó.: *Essays on Bentham. Studies in Jurisprudence and Political Theory*, Oxford: Clarendon Press 1982. 162–193.
- Hohfeld, Wesley Newcomb: Alapvető jogi fogalmak a bírói érvelésben, ford. Szabó Miklós, in Szabó Miklós, Varga Csaba (szerk.): *Jog és nyelv*, Budapest: Osiris 2000. 59–96.
- Hurd, Heidi M. és Moore, Michael S.: The Hohfeldian Analysis of Rights, *The American Journal of Jurisprudence* 63 (2018) 2. 295–354.

- Karlsson Schaffer, Johan és Reidar Maliks: Expanding the Debate on Moral and Political Approaches to the Philosophy of Human Rights, in Uő. (szerk.): *Moral and Political Conceptions of Human Rights. Implications for Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press 2017. 1–12.
- Kramer, Matthew H.: Rights Without Trimmings, in Matthew H. Kramer, N.E. Simmonds és Hillel Steiner: *A Debate Over Rights. Philosophical Enquiries*, Oxford: Oxford University Press 1998. 7–111.
- Kramer, Matthew H. és Steiner, Hillel: Theories of Rights: Is There a Third Way? *Oxford Journal of Legal Studies* 27 (2007) 2. 281–310.
- Miller, David: Grounding Human Rights, *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 15 (2012) 4. 407–427.
- Pollmann, Arnd: Human Rights Beyond Naturalism, in Marion Albers, Thomas Hoffmann, Jörn Reinhardt (szerk.): *Human Rights and Human Nature*, Dordrecht: Springer 2014. 121–136.
- Ratnapala, Suri: *Jurisprudence*, Cambridge: Cambridge University Press 2009.
- Raz, Joseph: Emberi jogok megalapozás nélkül, ford. Ficsor Krisztina és Hidasi Veronika, *Fundamentum* 13 (2009) 1. 19–30.
- Renzo, Massimo: Human Needs, Human Rights, in Rowan Cruft, S. Matthew Liao, Massimo Renzo (szerk.): *Philosophical Foundations of Human Rights*, Oxford: Oxford University Press 2015. 570–587.
- Rosdorff, Leopold Willem: *The Framework of Legal Evolution*, Boston: Springer US 1974.
- Steiner, Hillel: Working Rights, in Matthew H. Kramer, N. E. Simmonds és Hillel Steiner: *A Debate Over Rights. Philosophical Enquiries*, Oxford: Oxford University Press 1998. 233–301.
- Szabó Miklós: A „jogosultság” logikai státusáról, in Ficsor Krisztina, Győrfi Tamás és Szabó Miklós (szerk.): *Jogosultságok – Elmélet és gyakorlat. A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2008. december 5-én és 6-án rendezett konferencia anyaga*, Miskolc: Bíbor 2009. 35–46.
- Takács Péter: Emberi jogok, in Szabó Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*, Miskolc: Bíbor 1998. 213–242.
- Takács Péter: *John Austin és a klasszikus analitikus iskola jogelmélete*. Budapest: ELTE ÁJK (Sisyphus. Állam- és jogbölcseleti előadások) (Bibliotheca Iuridica. Publ. Cathedra-rum 41) 2010.
- Tasioulas, John: Taking Rights out of Human Rights, *Ethics* 120 (2010) 4. 647–678.
- Waldron, Jeremy: Can Communal Goods Be Human Rights? in uő.: *Liberal Rights. Collected Papers 1981–1991*, Cambridge: Cambridge University Press 1993. 339–369.
- Wenar, Leif: The Nature of Rights, *Philosophy & Public Affairs* 33 (2005) 3. 223–252.
- Zanghellini, Aleardo: Raz on Rights: Human Rights, Fundamental Rights, and Balancing, *Ratio Juris* 30 (2017) 1. 25–40.